

lyekből egyebek közt az is kitetszik, hogy Mágocsot elődeink bírták. Pár év múlva azonban Derek- [1748. egyházzal együtt az uradalom használatában találjuk, de $\frac{2}{3}$ -ad részét ismét visszabocsátották a lakosságnak s az urbárium is ily állapotban találta, a mennyiben ott, mint közlegelőn, a vásárhelyi jobbágyok barmai jártak. Az urbéri összeírások — fele részben, majd (1789.) egészen, majd (1808.) $\frac{2}{3}$ -ad, majd (1813.) $\frac{1}{3}$ -ad részben [1771. okt. 31. ismerik el a városhoz tartozónak. Mikor a város az urasággal a legelő elkülönítés felől egyezkedett, már [1844. azt megelőzőleg Mágocsnak $\frac{1}{2}$ -ét nem tarthatta magáénak, annál kevésbbé, mert azt ki is szakították [1838. a határból s rajta a Károlyi grófok üztek kitünő gazdálkodást s főleg állattenyésztést.

Mártély.

Az első tudósítás, melyet róla e korszakban kapunk, a királyi ravók összeírásában található, kik, miután [1553. az erdélyiek e vidéket Ferdinánd királynak áthocsátották, mi miatt a felbőszült török az egész vidéket elpusztította, adó alá vették fel Csongrád- és Csanádmegyéket is — ámbár itt igen kevesen voltak, a kik fizethettek. Mert a birtokos nemesség és lakosság általában tönkre jutott és elmenekült. Az elpusztult községek száma Csongrád megyében nagyjából számítva 11 volt, a lakottaké (Mártély, Szentés, Szentlászló és Bökény) pedig 4. Mártélyra 3 forint adót vetettek ki a soproni országgyűlés végzése értelmében s a következőket tették jegyzésbe: »A falu a nagyságos Nádasdy Tamásé. A többi birtokosok szegények és elpusztultak, a bíró vallomása szerint.«¹ A kivetett adót a mártélyiak megfizették. Ez időben 37 kaput számlált a község. Nádasdy Tamás, ez időben Ferdinánd fővezére, bizonyosan hadi érdemeiért kaphatta meg, vagy foglalta el a községet, ép úgy, mint a gyulai várórség tisztjei is a többi, még fennálló, uratlannak tekintett falvakat, ámbár ezekből s Vásárhely egész környékéből úgyszólván semmi hasznot sem vettek, Mártélynak pedig még

¹ Az adó összeírás az Orsz. Itrban, Conscriptioes dicarum lib. XI., XIII. pag. 34, 36, 37.

nevét sem említik, a mint ezt a gyulai vár évi számadásai is bizonyítják.¹ Mártélynak népessége is megfogyatkozott, mert a faluban most már csak 25 házat irtak 1557. össze. A mártélyi magyarok egyébként teljes mértékben meg voltak elégedve az új viszonyokkal s a gyulai kapitányokkal is, úgyhogy e felől uroknak, Nádasdynak egész elragadtatással irták: »Ezt akarók te Nagyságnak tudtára adnunk, hogy Istennek adunk hálákat róla, az minémü gyámol és oltalmazó alá te Nagyságod bizott minket, mert minekünk édes atyánk, anyánk helyett vagyon és úgy lakunk földünkben békeségben önagysága« (Bor nem issza B. kapitány) »után, mint egy Mátyás király idejében lakott az nép.« Ezt pedig a mártélyi 1559. előljárók abban az időben irták, mikor valami föld bírása felett a szomszédos vásárhelyiekkel összeakasztottak, mely alkalommal a kapitány »törvénykedéseket eligazította, földjüket és földjük határát kezökbe adta s az óta békeséges uraságban vannak, kit az előtt való főkapitányok egyike is el nem igazított vala. Még a szegedi Ds a fer bég vajdával is, az ki a vásárhelyieket bírja, törvényt tétetett benne és az mi igazságunkban semmiben meg nem ront, hanem békeségben tart.« Ebből látjuk azt is, hogy a lakosság akkor magyar volt, évi adója a magyar király részére 23 frt 82 dénárra emelkedett s a török köz- 1561. igazgatás szerint a vásárhelyi náhie-hoz tartozott. A községek már ekkor pusztulásukból kezdtek magukhoz térni s erősölni, minek bizonyága az, hogy a város bérletéhez tartozó faluk után, melyek közé Mártély is tartozott, a város évenként növekvő bérösszeget fizetett, Mártély után nevezetesen a korábbi 6489 akcse helyett 7000 akcsét.² A Nádasdy földesuraságának azonban már 1566. vége szakadt, mert jóval előbb Okányi András nevében állott 54 kapu a községben, pár év multán pedig ismét a régi uraságot, a zalavári apátságot, jegyezték 1563. be az adólajstromba,³ ámbár e birtoklások most már csak puszta jogfentartások voltak, mert a vidék tényleg, mint láttuk, a töröknek hódolt és adózott. Hogy a falu a maga magyar lakosságával, habár gyöngye állapotban, még ezután is fennállott, azt a váci püspöki dézmajegyzékek igazolják, melyekbe »Mártély«-t azon csongrád me-

¹ L. Hernyey számadásait az Orsz. Itrban, Kincstári osztály.

² A hitetlenek fejadójának részletes deftere 1557-ből Vélícsnél, i. m. II. 194. és Budai pasalik khásszai jövedelmeinek összeírása 1566-ból u. o. II. 286.

³ Pesty Fr. Magyarország helynévtára, I. 207.

gyei tiszántuli községek közé sorozták | 1578—1583. be, melyek dézmáját »annyiért kellett bérbe adni, a mennyiért lehetett«.¹ Már ez az utasítás, mely az egész vidékre szólt, rossz helyzetre utalt, azután pedig a pestis és a 15 esztendő s török háboru dulásai következtek, miközben az majd a király, majd az erdélyi fejedelem, majd a török hatalma alá került; végre pedig teljesen elpusztult | 1596—1600. a gazdátlan állapotra jutott. Ily állapotban határát évtizedeken keresztül a közeli szomszéd községek lakosai használták. 1628-ban is pusztán állott még a falu, mert Tárnok János püspöki jószágigazgató és dézmaabérló így találta és írta be »Mártély«-t a maga lajstromába. Azután pedig eltűnik szem elől s a következő jegyzékekben² nevét már hiába keressük, mert a mindenfelé terjedő rácság szállotta meg, mely a dézmafizetés alól is fel volt mentve. Csak a század közepe táján kapunk ismét hírt róla, mikor vármegyénket Borsodhoz kapcsolták s ennek végbeli katonái leginkább foglalás és zsákmányolás céljából följárták az itteni vidéket. Széll Mihály szendrői alkapitány és Dobóczy Ferenc borsodmegyei táblabíró ugyanis adólajstromukba beírták e-helyet is, mint a melynek rác lakosai nekik | 1642—67. meghódoltak s évről-évre adóztak. A terjedelmes jegyzék ugyanis ezzel kezdődik, hogy »Az 1642-dik esztendőben hódoltak meg a mártiri rácok Csongrádvármegyében lévő pusztá felkenről 20 tallérban«, — mely összeget Széllnek egész 1655-ig változatlan mennyiségben megvitték. Hát-rább azonban 1653-ról azt írja Széll, hogy Széki Péter szendrői vicekapitánnyal úgy alkudott meg, hogy néhány falu felét neki engedte át. »Ezidőtől fogva a mártiriak 20 tallért adnak és egy vég patyolatot a felétül«, melyet az 1656—60. évekről is megvitték neki,³ mely körülményből a falu időközi gyarapodására lehet következtetni. A dolog tudtával volt a vármegyének is, mert mikor az egyesült vármegye legelső gyűlésén, Ónodban, melyen a csongrádiak is részt vettek, | 1649. jul. 26. szerbe-számba vették az alföldi megmaradt helységeket, ezek sorában, a rác faluk közt, mingyárt első helyen »Mártélyt« említik fel s reá az országgyűlési követ költség-

¹ A tizedjegyzék a váci püspöki e.megye ltrában a „Processus decimalis“ stb. c. perirat csomóban.

² A dézmajegyzékek u. o.

³ Széll Mihály Connotationes diversae 1642—67. Orsz. ltr. NRA fasc. 1898. No 61.

geiből a 2 tallért azonnal ki is rótták.¹ Ez olyan falura nézve, mely ez idő tájt a szomszéd pusztá helyek határait is legellette,² kétségkívül igen csekély teher volt, mert láttuk, hogy a község fele földesuri adó címen 20 tallért fizetett, a mit azonban nemsokára 10-re szállítottak 1656. le. Ez időben a falu másik részét Fekete | 1662—5. Mihály Szoboszlón lakó hajdu vitéz bírta, ki ez idő tájt Batidán is földesur volt. Fekete mártélyi jobbágysai közül említetnek Pályó Péter 60 éves, Bogdán Péter 40 éves, Bacs Péter 35 éves; Kali Mihály 46 éves, kiket Borsodmegye vizsgáló bizottsága hallgatott ki Solt és Körtvélyes puszták határai tárgyában.³ Széki Péter halálával javai felett az örökösök akképen osztottak meg, hogy az alföldi birtokokat s ezek közt Mártélyt, Derekegyházat, Szentgyörgyöt az özvegy, Tercsi Zsuzsánna, s ennek első férjétől maradt gyermekei, — Péter magzatainak, Széki Györgynek, Katalinnak, Szirmai Györgynének és Széki Jánosnak engedték át.⁴ A rác gazdák és pásztorok 1662. e közben a szomszédos, sőt távolabbi puszták határait akkori szokás szerint egyre-másra legeltették, mi ellen a távollakó földesurak óvása igen keveset használhatott.⁵ De majd rossz idők következtek a falura, mert a török kiveretésével e vidék a végbeli kóbor vitézek fosztogatásainak esett szabad zsákmányul, mi miatt sok falut üresen hagytak lakosai. Mártély is erre a sorsra jutott, miközben egyik új földesurral, Telegdi Balajthy Ferencsel ismerkedünk meg, ki a maga itteni birtokát »minden pertinenciájával, réljeivel, szántóföldivel, halászó vizeivel, marhajáró földivel, erdeivel, mezeivel, szőlőivel száz magyar tallérokban« elzálogosította a »Mezővásárhelyt lakos, nemes személyeknek, Szilágyi István, Török Bálint és Szabó Dániel... ő kegyelmeknek«, oly móddal, hogy ha ő vagy utódai ki akarnák váltani a birtokot, háromszáz magyar tallért tartoznak a

¹ Borsodm. jegyzőkönyve, a megye miskolci Itrában. Proth. VI. pag. 659—660.

² Széki Péter óvása 1650. jun. 15-ről a mártélyiak ellen Borsodm. Itrában.

³ A bizottság jkve 1657. márc. 8-ról Orsz. Itr. NRA fasc. 366. No 24.

⁴ Az egykoru osztályos egyezség Borsodmegye jkvéből kiírva a gróf Károlyi nemzetség bpesti Itrában.

⁵ Pap János óvása a mártélyiak és vásárhelyiek ellen Rárós, Sz. Erzsébet és Sz. Albert élése tárgyában 1664-ből u. o.

nevezetteknek vagy utódaiknak fizetni. Mely utóbbi föltétel a mellett bizonyít, hogy Balajthy az új birtokosoktól a zálogösszegezen kívül egyéb ellenértéket is kapott, a melyből az írás végén 45 forintot mingyárt el is ismert. A vált-ságot oly magas összegre szabták, hogy a vásárhelyi gazdák méltán remélhették, hogy a helyet nyugodalmasan fogják birni. Másfelől azonban Balajthy joga aligha kifogás alá nem esett, mert a másik évben Zicsi István cs. tábornok és pozsonyi kamarai elnök Mártélyt és a szomszédos helyeket a »szentkereszti páternek« adta haszonbérbe, ez viszont Eszterházy Miklós bujáci és Sándor zólyomi kapitányoknak, kik a haszonbér és dézma beszedésére Pestényi Molnár Gergelyt utasították, a ki, minekutána a vásárhelyi gazdák az adózást megtagadták, szigorú katonai végrehajtással fenyegette őket. Ezek ekkor könyörgő levelet intéztek Zicsihez s kérték őt, hogy írjon a »paternek« és Pestényinek, hogy »hagyjanak békét nekik«, mert ők nemes emberek, semmivel sem tartoznak s ne hajtsák el jószágaikat.¹ Nem tudjuk, hogy meddig tartott itt a paternek urasága, de arra elég volt, hogy a nép az anyási rév felől eső határ-fokot rólok »Barátok fokának« nevezze el. A háború kockája úgy hozta magával, hogy a király és a királyi tisztek hatalma itt mindinkább megerősült, úgyhogy Mártélyt nemsokára kincstári birtokká tették. Időközben Török és Szilágyi innét hátorságosabb helyre huzódtak el, mikor aztán tőlök, Balajthy Lászlótól és Széki Pétertől, kik Szendrő körül laktak, a pusztulás után visszatért vásárhelyi gazdák vették ki bérbe a pusztát akképen, hogy azok mindenikének 100—100 forintot fizettek, egyszerűs mint a helyet a régi rác lakosokkal újra betelepítették. Csakhamar azonban, minthogy a kincstár lett a földesur, megszűntették a korábbi tulajdonosoknak való adózást is, s csupán régi hátralék fejében adtak 19 darab három éves tehenet és egy bikát, ellenben a »császárnak« megadták eleintén a fél, majd az egész tizedet.² 1700.

Nem sokára ezután vizsgálatot tartottak a részben, hogy Mártélynek Anyás felől meddig terjed

¹ Török és Szilágyi kérvényök 1670. okt. 14-től az Orsz. ltrban. Kamarai levelek. (Borovszky ur szives közlése)

² Beschreibung des Orths Vassarhely 1701. szept. 7. Orsz. ltr. Urb. et Conscript. fasc. 221. No 19. (Egykoru másolata a gróf Károlyi nemzetség pesti ltrában is.)

határa? minek folyamán a vásárhelyi tanuk egyezően azt vallották, hogy a két hely közös határát Tiszántul a Kompolárfok és a Hosszutónak a Tisza felől való oldala képezi.¹ Mindazáltal a falu határának ez a tiszántuli része ezentul is kétséges maradt, mert a szegedi Pap György azt magának foglalta és az anyásiaknak adta el, miről a bírák Schlick jószágfelügyelőjék panaszosan értesítették és számos megnevezett tanuk vallomásaival erősítették, hogy a kérdéses terület Mártélyhoz és nem Anyáshoz tartozik. A tanuk egyike azt állította, hogy mikor a mártélyi rácok Nagy Pált megölték, holttestét a töröktől való féltökben határukon a Kompolárfokon vitték Győ felé az anyási földre, hogy a gyilkosság bosszuját a török rajtuk ne követelhesse.² Vásárhely városa azonban már ekkor a maga határa tartozékának tekintette Mártélyt s annak jegyezték be a vármegyei összeírásba is; ennél fogva Schlick is magáénak tartotta s mikor a 1720. várost Károlynak eladta, a szerződésbe Mártélyt is világosan beleírta s Károlyi magát 1722. aug. 5. annak birtokába be is igtattatta, ámbár azt a taksa-levél a többi pusztákkal együtt tovább is a város használatában hagyta.³ Ném ment ilyen könnyen a dolog azokkal, kik a hely bírásához régibb jogon tartottak igényt. Ezek a Balajthy, Szilágyi és a Török család tagjai és a Némét rend voltak, kik Károlyi beigtatásán ellenmondtak, s az új földesur ellen a kir. ítélő tábla előtt peres tárgyalást folytattak. Legenedéke- 1724. aug. 30. nyebb a város volt, melynek a pusztához való joga leggyöngébb alapon is állott, s azért azt minden kárpótlás nélkül örökösen átengedte földesurának, míg más oldalról a Török és Szilágyi nemzetség élő tagjai Mártélyhoz való jogaikat a vármegye gyűlésen nem szüntek meg ezután sem hangoztatni. Károlyi 1739. szept. 9. lyi e helybeli gazdákkal igen röviden akart elbánni, a mennyiben Török Mihályt Mártély élésétől a vármegye által eltiltatta, minek azonban semmi foganatja sem lett. A táblai hosszú pert is csak egyezséggel lehetett befejezni, melynek rendén Károlyi a követelőket pénz-

¹ A tanuzási jkv 1706. ápr. 28-ról a város ltrában. Rvi. 2. cs. 3. sz'

² A bírák levele 1712. ápr. 3-ról a gróf Károlyi nemzetség ltrában' lásd 37. No 87.

³ Lásd az 1723., 27. és 41-diki szerződéseket.

zel elégitette ki.¹ A Szilágyi örökösök sokkal hamarabb hajlottak a békére s ezért 85 forintban egyeztek a gróffal a magok részének eladása tárgyában.² 1725.

Ezek a tulajdonjogi eljárások egyébként mit sem változtattak a határ használatán, melynek legelőit és vizeit a városi gazdák éltek, azzal a módosítással mégis, hogy a faluba az uraság dohány kertészeket eresztett, kik magoknak pár száz hold földet béreltek. Ezek azonban a városnak folytonosan alkalmatlanságot és bosszúságot szerettek tolvajságaik és egyéb kihágásaik által, mert a szomszédos területeken, hol kaposztás kertek és gyümölcsösök is voltak, a gazdáknak, minduntalan kárt tettek, ezen felül a közszolgáltatokból és szállásadásból is kivonták magukat, úgyhogy a tanács végre elunván a velök való bajlódást, azt határozta, hogy hagyják oda kunyhóikat, köl- 1749. tözzenek be lakni a városba és úgy vegyenek részt a közterhekben. Néhány év múlva azonban a város lakosai közül is többen kedvet kaptak a pusztára újra megülésére, kik ott szántás-vetéssel foglalkoztak.³ Minthogy azonban a 1756. kertészek erkölcesei nem igen változtak, a bírák elszélesztésöket kérték a földesuraságotól a következő okok- 1774. nál fogva: a város halászaival a Tiszán kecével nem halászhatnak, mert azt a kertészeknek engedték át, kik a halat Szegeden adják el, a kertészek a szállásokra lopni járnak, ha ezek területét a lakosság birná, a városnak használna s onnét is vehetne dézmát, holott a kertészek, bár szintén szántanak-vetnek, közterhet mégsem viselnek.⁴ Károlyi Antal ennek következtében a »kertészségi usus« elűrlésére ráállott, minek következtében a tanács azt a határozatot hozta, hogy »tessék nekik helységekre eloszolni, ott pedig nem kertészkedhetnek.⁵ Mártély határa ilyenformán egészen a lakosság használatában maradt s ebben az állapotban találta az 1771. okt. 31-diki urbéri összeírás és a Vertics-féle uradalmi térképezés is, mely szerint az egész teljességében urbéri telkeknek volt felosztva. A Kutyafenéktől északra éső

¹ Az it. táblai jkvek a gróf Károlyi nemzetség bpesti ltrában, 36. fiók, 15. sz. és 35. f. 58. o.

² A birtokátruházásról szóló eredeti levél u. o. 37. fiók, 88. sz.

³ V. ltr. Rvi. 2. a. cs. 2. sz.

⁴ V. ltr. Rvi. 1. cs. 144. sz. és tisztii javaslat a csongrádi uradalomban s küll. Vásárhelyen életbe léptetendő jobb rendtartás tárgyában 1761. jul. a gróf Károlyi nemzetség bpesti ltrában.

⁵ V. tjk. II. 330.

tiszai kanyarnál azonban a kertészek tanyáját már ekkor újra feltaláljuk, kiket tehát az uraság oda ismét vissza-1789. eresztett. Számuk utóljára már csak 13 volt, kik az uraságtól 224^{37}_{65} hold földet béreltek, melyet részint dohánytermelésre, részint kaszálónak, részint szántás alá használtak. Földjük általában salétromos és posványos volt. Dohányból 52 mázsát tartoztak beadni az uraságnak 4 forintjával.¹

A népesség létszáma az 1808-diki összeírás szerint sem változott; a művelés azonban 46^{25}_{600} holdról már ekkor 173^{54}_{30} holdra emelkedett, a kertészek pedig a kenyeri és korhányi lapos földeket is haszonbérbe kapták, holdját 1 forint 30 krajcárért, habár utóbbiak átengedése ellen a város óvást emelt s Korhánytól az uradalmat a vármegye által el is tiltatta.² Mindkét évi, sőt 1814-diki összeírás szerint is az egész Mártélyt Vásárhely határához számították s a mártélyi gazdákat a város terheiben (fuvarozás, legelőbér fizetés) való részesezésre rászoritották. Később azonban az uradalom az egész falut több más pusztával együtt kiszakította a város határából és a maga külön birtokába vette,³ a forradalom után pedig külön adóközséget is alakított belőle.

Panád.

A gyulai vár élelmes dézmaszedői és harácsolói rátaláltak e kised helyre is s annak gyér lakóin 1559. 2 köből buzát és ugyanannyi árpát hajtottak be Bordi-zsár pap részébe, a mint a számadásokból kitűnik, melyekbe azt első ízben Csomorkány és Makó, második ízben pedig Csomorkány és »Forge« közé jegyezték be.⁴ De, hogy a helységet inkább pusztának, mint falunak lehetett tekinteni, onnét következtetjük, hogy a váci püspök 1560. és 61-ki tizedjegyzékében, úgyszintén az ugyanezén időből szóló csongrád- és csanád-megyei adórajstromokba nem irták be és az e körbeli desterekben is hiába keressük nyomain. A hely neve azon-

¹ Urbéri összeírás 1789-ből („Conspectus oppidi Holdmezővásárhely“).

² A korhányi ügyet l. V. ltr. Rvi. 3. a. cs. 30. sz. és Csongrádm. ltr. vármegyei jkv, 89. köt. 819. sz.

³ Legelő elkülönítési egyezkedés jkve 1844-ből, V. ltr. Rvi.

⁴ Lásd az Orsz. ltrban. Kincst. oszt. Tizedösszeírások.